

М.В. Кічурчак

ВІДТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті визначено теоретико-методологічні та практичні засади виробництва суспільних благ в адміністративно-командній економічній системі. Автором проаналізовано особливості продукування і задоволення попиту на суспільні блага у 1960–1990 рр. із врахуванням тенденцій соціально-економічного розвитку та виокремлено найголовніші чинники трансформації відтворювального процесу унаслідок формування найголовніших інституцій ринкової економіки в Україні.

Ключові слова: суспільні блага, відтворення, економічна система, виробництво, суспільні фонди споживання.

Постановка проблеми. На різних етапах розвитку економічної системи відтворення суспільних благ має свої особливості, що обумовлене характером взаємодії між суб'єктами господарювання, роллю держави у забезпеченні кількісних та якісних зрушень у виробництві, обміні та споживанні, необхідністю адаптації до динамічних змін, викликаних реформуванням існуючої структури інститутів. У зв'язку з цим виникає потреба у визначенні найхарактерніших рис відтворювального процесу для суспільних благ у 1960–1980-х роках, оскільки на цьому фундаменті відбувалася трансформація системи їх виробництва після проголошення незалежності України.

Аналіз досліджень та останніх публікацій. Теоретико-методологічні засади вивчення специфіки відтворення суспільних благ в економічній системі сформували такі представники відомих економічних шкіл і напрямів, як М. Алексєєнко, Ф. Ке-не, Т. Мальтус, К. Маркс, Дж.Ст. Мілль, В. Парето, В. Петті,

© М.В. Кічурчак, 2013

Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, М. Туган-Барановський, М. Яснопольський та ін. Питання організації суспільної взаємодії для продукування суспільних благ і розгляду моделей державного втручання у функціонування ринкового механізму з метою корегування його «провалів» досліджували Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, Ф. Гайєк, Дж. Гелбрейт, К. Ерроу, Дж.М. Кейнс, Р. Коуз, Р. Масґрейв, А. Рубінштейн, Д. Норт, М. Олсон, П. Семюелсон, Дж. Стігліц, Л. Якобсон. У нашій країні проблематика відновлення виробництва суспільних благ, формування джерел його фінансування, соціалізації та гуманізації ринкової економічної системи пов'язана з науковими пошуками О. Амоші, В. Базилевича, Г. Башнянина, В. Вишневського, В. Гейця, А. Гриценка, О. Длугопольського, Т. Єфименко, В. Куценко, Л. Краснікової, Е. Лібанової, І. Малого, В. Мортікова, О. Стефанишин, А. Чухна, С. Юрія та ін. У контексті генетично-еволюційної парадигми відтворювальний процес перебував у центрі уваги таких істориків економічної думки, як Л. Горкіна, Т. Дерев'янкін, С. Злупко, Л. Корнійчук, Б. Лановик, П. Леоненко, І. Лукінов, В. Небрат, Н. Супрун, П. Юхименко та ін. Проте деякі частини загальної проблеми відтворення суспільних благ виявилися недостатньо опрацьованими, що вимагає здійснення ґрунтовного дослідження його особливостей в умовах адміністративно-командної системи.

Метою статті є з'ясування закономірностей відтворення суспільних благ в українській економіці у 1960–1980-х роках. Для цього поставлено такі завдання: вивчити особливості продукування і задоволення попиту на суспільні блага в адміністративно-командній економіці; визначити найголовніші тенденції соціально-економічного розвитку, що сприяють їх виробництву; виокремити найважливіші чинники трансформації відтворювального процесу для цієї групи благ у зв'язку з ринковим реформуванням економіки України.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічним підґрунтям виробництва та задоволення попиту на суспільні блага в адміністративно-командній системі був основний економічний закон соціалізму, згідно з яким пріоритетом визнава-

лося забезпечення повного добробуту усіх членів суспільства і вільний всебічний розвиток особистості шляхом безперервного зростання та удосконалення суспільного виробництва [1, с. 200, 202, 205; 8, с. 559]. Тому найвищим критерієм відтворення суспільних благ можна також вважати формування гармонійної особистості та підвищення рівня життя на основі досягнення соціально-економічної ефективності виробництва.

Концептуально виробництво суспільних благ було пов'язане із суспільними фондами споживання (СФС), що розглядалися як одна з важливих форм спільного задоволення потреб на основі використання відповідної частини фонду особистого споживання. Найголовнішим призначенням виплат із цих фондів були мінімізація відмінностей в умовах життя населення. Це досягалося завдяки існуванню суспільної власності на засоби виробництва, що дозволяла здійснювати соціалістичний розподіл економічних благ. Відлунням цього є те, що й у ХХІ ст. окремі науковці [6, с. 568; 27, с. 224] розглядають СФС, як інструмент задоволення попиту на суспільні блага.

Соціальна значимість СФС в адміністративно-командній системі полягала у тому, що громадяни одержували безкоштовне медичне обслуговування, освіту, пільгове санаторне лікування, доступ до різних соціально-культурних заходів і житлового будівництва тощо. За допомогою цього створювалися сприятливі умови для зростання кваліфікації кадрів і підвищення культурно-технічного рівня працюючих [2, с. 7–9]. Згідно з даними табл. 1 у 1960–1990 рр. у СРСР та Українській РСР існувала позитивна динаміка соціально-економічного розвитку, про що свідчить збільшення в абсолютних показниках виробленого національного доходу (НД), його розподілу на фонд споживання і накопичення, виплат за найголовнішими статтями із СФС, у тому числі і видатків з державного бюджету. Якщо у 1960 р. виплати із СФС в СРСР становили 27,3 млрд крб, то у 1988 р. – вже 175,4 млрд крб, відповідно в Українській РСР 4,9 і 30,7 млрд крб [12, с. 507; 19, с. 535; 31, с. 102–103]. Водночас наша країна посідала 5–6 місця за виплатами на душу населення із СФС, її постійно випереджали Естонія, Латвія, Литва,

Росія і Білорусія [31, с. 102–103]. Також і по відношенню до середніх показників по СРСР в Українській РСР існувала відносна диференціація з поступовим вирівнюванням у 1970–1988 рр. Це вказує на те, що у 1960–1990 рр. не вдалося подолати асиметрії в умовах життя, а спільне задоволення потреб мало умовний характер, оскільки в структурі виплат із СФС поступово зростала частка соціального забезпечення та страхування, натомість скорочувалась – на освіту і соціально-культурні заходи, а на охорону здоров'я і фізичну культуру – фактично залишилась без змін.

У 1960–1990 рр. у відносних показниках частка виплат із СФС у виробленому національному доході і національному доході, що розподіляється на споживання і накопичення, поступово збільшувалась (табл. 2). Підґрунтям цього була політика, спрямована на поліпшення умов життя населення і розширення можливостей користування суспільними благами, що на ідеологічному рівні розглядалося як одна з переваг соціалізму на ринковою економікою. Проте у СРСР у системі СФС вагомість набували виплати із державного бюджету. Якщо у 1975 р. 3,7% виплат здійснювалось за рахунок інших СФС, то у 1990 р. – це вже становило 0,6%. Така тенденція вказує на процеси централізації та намагання забезпечити задоволення попиту на суспільні блага на основі контролюваності розподілу обмежених бюджетних ресурсів. Щодо державного бюджету СРСР, то у 1960–1990 рр. відбулися позитивні зрушення у його видатковій структурі (табл. 2), про що свідчать зростання частки видатків на освіту, охорону здоров'я та соціальне забезпечення. На нашу думку, це можна вважати одним з вагомих чинників, який сприяє формуванню гармонійної особистості і розкриттю її творчого потенціалу.

Водночас з точки зору перерозподільних процесів такі тенденції стали основою для розбалансованості державних бюджетів союзних республік, у тому числі і України, вже у 1990-х роках, оскільки держава виконувала роль патерналіста і переоцінила свої можливості щодо забезпечення відтворення суспільних благ.

Таблиця 1. Динаміка і структура національного доходу, виплат із суспільних фондів споживання в СРСР і Українській РСР у 1960–1990 рр.

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Вироблений національний дохід у СРСР, млрд крб	145,0	193,5	289,6	363,3	462,2	578,5	587,4	599,6	630,8	673,7	700,6
Вироблений національний дохід в Українській РСР, млрд крб	27,0	34,8	54,8	65,6	79,3	96,2	95	99	102	109	118
Частка УРСР у виробленому НД, %	18,6	18,0	18,9	18,1	17,2	16,6	16,2	16,5	16,2	16,2	16,8
НД в СРСР, що використовується на споживання і нагородження, млрд крб	142,8	190,5	285,5	363,0	454,1	576,0	576,0	585,8	619,1	666,0	704,3
споживання	104,5	140,3	201,3	266,4	345,5	427,6	427,6	441,9	465,7	504,3	558,6
нагородження та інші видатки	38,3	50,2	84,2	96,6	108,6	148,4	148,4	143,9	153,4	161,8	145,7
Видатки на соціально-культурні заходи з державного бюджету та інших джерел в СРСР, млрд крб	29,2	45,3	64,4	80,2	102,1	129,3	132,2	145,3	159,1	175,8	195,1
з них: освіта (безкоштовна освіта, культурно-просвітницька робота)	9,7	16,1	22,7	31,0	37,5	45,7	40,0	50,8	56,6	49,8	51,3

Продовження табл. 1

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
охорона здоров'я і фізична культура (безкоштовна медична допомога, санаторно-курортне обслуговування, фізичне виховання та ін.)	5,7	7,9	11,8	14,6	19,0	22,5	23,5	25,3	28,9	33,6	36,0
соціально забезпечення та страхування	9,9	14,4	22,8	34,6	45,6	61,1	65,8	69,2	73,6	80,4	95,0
Видатки на соціально-культурні заходи з державного бюджету та інших джерел в Українській РСР, млрд крб	...	6,9	11,0	14,6	18,7	23,5	14,8	15,7	16,8	18,0	20,3
з них: освіта (безкоштовна освіта, культурно-просвітницька робота)	...	3,0	5,7	6,1	6,5	6,8	7,5
охорона здоров'я і фізична культура (безкоштовна медична допомога, санаторно-курортне обслуговування, фізичне виховання та ін.)	...	1,5	2,9	3,1	3,5	3,8	4,4
соціально забезпечення та страхування	...	2,4	6,2	6,5	6,8	7,4	8,4
Виплати із СФС Української РСР, млрд крб	4,9	7,3	11,8	16,1	20,9	25,9	27,3	28,6	30,7	32,0	33,5
Структура виплат із СФС в УРСР, % з них: освіта (безкоштовна освіта, культурно-просвітницька робота)	29,1	31,7	30,5	28,3	27,1	25,1	24,6	24,6	25,6	24,1	23,5

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
охорона здоров'я і фізична культура (безкоштовна медична допомога, санаторно-курортне обслуговування, фізичне виховання та ін.)	19,3	17,3	15,9	14,5	14,5	13,3	13,1	13,0	13,4	14,0	14,5
соціальне забезпечення та страхування	37,0	34,4	36,3	39,9	41,7	45,3	46,5	46,4	46,0	46,7	46,7
витрати на утримання житлового фонду (у частині, що не покривається квартирною платою)	4,2	4,5	4,0	4,2	4,1	4,5	4,3	4,4	4,1	4,3	4,2
Виплати із СФС СРСР у розрах. на душу насел., крб	127	182	263	354	441	530	554	576	615	664	728
Виплати із СФС Української РСР у розрах. на душу насел., крб	113	164	250	328	418	511	537	560	599	621	649
Диференціація між виплатами із СФС УРСР і СРСР у розрах. на душу насел., у крб	14 11,0	18 9,9	13 5,2	26 7,3	23 5,2	19 3,6	17 3,1	16 2,8	16 2,6	43 6,5	79 10,9

Складено і розраховано на основі: [12, с. 507, 673; 13, с. 395, 545; 14, с. 375, 519; 15, с. 256, 255, 382, 381; 16, с. 258; 17, с. 11, 12, 76; 19, с. 533, 535, 537; 20, с. 537, 732; 21, с. 381; 22, с. 519, 522, 524, 540; 23, с. 5, 13, 45; 24, с. 418, 419; 25, с. 247, 366; 31, с. 9, 12, 13, 102–103, 105].

Таблиця 2. Частка суспільних фондів споживання і видатків на соціально-культурні заходи у національному доході СРСР і УРСР у 1960–1990 рр.

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Частка СФС у виробленому НД	18,8	21,2	22,1	24,8	25,3	25,4	...	27,2	27,8
Частка СФС у виробленому НД Української РСР, %	18,1	21,0	21,5	24,5	22,6	18,3	...	28,9	30,1	29,4	28,4
Частка СФС СРСР у НД, що використовується на споживання і накопичення, %	19,1	22,0	22,4	19,8	20,6	25,5	...	27,8	28,3
НД СРСР, що використовується на споживання і накопичення, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
споживання	73,2	73,6	70,5	76,0	73,6	74,2	74,2	75,4	75,2	75,7	79,3
накопичення та інші видатки	26,8	26,4	29,5	24,0	26,4	25,8	25,8	24,6	24,8	24,3	20,7
Частка видатків на соціально-культурні заходи з державного бюджету та інших джерел в СРСР, у % до виробленого НД, з них:	20,1	23,4	22,2	22,1	22,1	22,4	22,5	24,2	25,2	26,1	27,8
освіта (безкоштовна освіта, культурно-просвітницька робота)	6,7	8,3	7,8	8,6	8,1	7,9	6,8	8,5	9,0	7,4	7,3
охорона здоров'я і фізична культура (безкоштовна медична допомога, санаторно-курортне обслуговування, фізичне виховання та ін.)	3,9	4,1	4,1	4,0	4,1	3,9	4,0	4,2	4,6	5,0	5,1
соціальне забезпечення та страхування	6,8	7,4	7,9	9,5	9,9	10,6	11,2	11,5	11,6	11,9	13,6

Складено і розраховано на основі: [12, с. 507, 673; 13, с. 395, 545; 14, с. 375, 519; 16, с. 258; 17, с. 11, 12, 76; 19, с. 533, 535, 537; 20, с. 732, 23, с. 5, 13, 17; 24, с. 418, 419; 31, с. 9, 12, 13, 102–103, 105].

Водночас джерельною базою наповнення доходної частини СФС були різного роду податкові платежі, що стягувалися з населення та формувалися за рахунок накопичень підприємств і організацій соціалістичного господарства.

Потрапляючи у загальний фонд державних фінансових ресурсів, ці кошти розподілялись через розгалужену та багатоманітну систему фінансування виробництва суспільних благ. Особливістю податкової системи СРСР було те, що поступово знижувалась роль податків з населення в економіці країни, але зростала роль накопичень підприємств і організацій [10, с. 7–8]. Тим самим забезпечувались єдність відтворювального процесу і взаємозв'язок між здійсненими обов'язковими платежами та обсягом наданих суспільних благ. Про особливості формування фінансових ресурсів для виробництва суспільних благ може свідчити структура доходів державного бюджету Української РСР (табл. 3) у 1960–1990 рр.

У Державному бюджеті Української РСР значна частка надходжень припадала на податок з обороту і платежі державних підприємств і організацій з прибутку, коливаючись у 1960–1990 рр. від 52,3 до 79,5%. Така динаміка, на нашу думку, є ознакою посилення податкового тиску на підприємства з метою акумулювання у державному бюджеті все більших обсягів коштів для фінансування виробництва суспільних благ. Додатково зростання податкового коефіцієнту пов'язане із заходами уряду, спрямованими на досягнення профіциту державного бюджету. Але, на думку науковців, така бездефіцитність бюджету давалася з великими труднощами, особливо із середини 1980-х років, коли через брак політичної волі радянська держава поступово втрачала контроль над суб'єктами господарювання [28, с. 337]. Тому процеси відтворення суспільних благ в економіці радянської України не мали надійного фундаменту. Збільшення частки виробленого НД у 1960–1990 рр., що перерозподіляється через бюджет на задоволення спільних потреб, узгоджувалось із урядовою політикою, спрямованою на розширення доступності споживання населенням окремих видів суспільних благ і поліпшення соціального середовища побутуван-

ня. Тому на початок 1990-х років державний бюджет виявився переобтяженим надмірними зобов'язаннями уряду щодо виробництва суспільних благ, а його доходна база виявилася достатньо вразливою до змін соціально-економічних умов. Так, у 1990 р. лише 36,2% видатків державного бюджету України покривалася власними доходами, решта – перерозподілом союзних [9, с. 209].

Причинами, які це обумовили, можна вважати також й практику планування бюджетних доходів на основі припущень про одержання виключно позитивних фінансових результатів діяльності підприємств і організацій; існування значного податкового навантаження на підприємства та організації; неврахування в адміністративно-командній системі реальної природи господарських відносин; централізацію управління. Це стало тим поворотним стрижнем, що погіршив відтворювальний процес для суспільних благ в умовах розриву господарських зв'язків і формуванням нової системи взаємовідносин між домогосподарствами, підприємствами і державою вже в незалежній Україні. У 1990-х роках виробництво суспільних благ опинилося у скрутному становищі через розгортання великомасштабної фінансово-економічної кризи, що супроводжувалася різким падінням реальних обсягів ВВП, інфляційними процесами, зниженням рівня доходів населення і значною розбалансованістю зведеного бюджету України.

У запропонованому дослідженні доречно звернути увагу й на використання вільного часу, оскільки він є одним з складових, що сприяє створенню належних умов для споживання населенням окремих видів суспільних благ. Згідно з даними табл. 4 існують диференціації у використанні вільного часу між різними групами населення та статтю, що пов'язане з соціальними статусами та функціями, які виконуються в суспільстві. Більша частка вільного часу припадає на пасивні дозвіллі практики, що стосуються перегляду телепередач і прослуховування радіо, а також читанню газет, журналів і художньої літератури, та в меншій мірі – активні, що пов'язані з відвідуванням кіно, театрів, концертів і спортивних видовищ, окремо – прогу-

лянками та заняттям спортом. Проте, як зазначають науковці [32, с. 181], у радянський період одним з акцентів урядової політики були заходи, що спрямовані на збільшення частки вільного часу у структурі доби, що пов'язане із підвищенням соціальної складової економічного розвитку, переведенням у практичну площину задачі забезпечення умов вільного та багатостороннього розвитку особистості. Відповідно на цій основі почав формуватися додатковий попит на окремі види суспільних благ, обумовлюючи потребу розвитку й їх інфраструктури та забезпечення належних зон покриття у просторовому аспекті.

У зв'язку з цим виникає зацікавленість у визначенні особливостей розбудови найважливіших складових інфраструктури виробництва суспільних благ в Україні у радянський період. Згідно з даними табл. 5 її розвиток мав суперечливі тенденції, бо за одними параметрами можна було спостерігати позитивні зрушення, а за іншими – все залишалось практично без змін. Так, у відносних показниках вартість невиробничих основних фондів в СРСР по житловому господарству та науці, культурі і мистецтву – зменшувалась, по комунальному господарству та охороні здоров'я – збільшувалась. На нашу думку, це опосередковано вказує на пріоритетність здійснення інвестицій у виробництво суспільних благ, що стосується поліпшення умов побутування людини. Тому вагомішого значення у цьому процесі почала набувати система охорони здоров'я та освіти, які вважаються одними з головних чинників поліпшення якісних параметрів особистості. Підтвердженням цього є тенденції збільшення кількості середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, лікарняних закладів різного профілю, санаторіїв, закладів відпочинку і туристичних баз у СРСР, у тому числі й в УРСР. Водночас частка України за цими закладами в СРСР у 1960–1990 рр. поступово скорочувалась, що свідчить про переорієнтацію урядової політики на підтримку розвитку виробництва суспільних благ на інші республіки СРСР. Позитивним явищем було і зростання культурного рівня населення, про що свідчить динаміка розвитку театрів, музеїв, клубних закладів і

бібліотек, але частка УРСР у їх загальній кількості практично залишалась без змін.

Але, як зазначають дослідники, за цим приховувалася й низка проблем: старіння основного капіталу об'єктів інфраструктури виробництва суспільних благ, невисока якість обслуговування і нестача потрібного обладнання, недостатній освітній і кваліфікаційний рівень кадрової підготовки, залишковий принцип фінансування [32, с. 186–189]. Тому з одного боку Україна успадкувала розгалужену мережу закладів, що надають суспільні блага, а з іншого – їх здебільшого застарілу матеріально-технічну базу. Така ситуація призвела до того, що в у 1990-х роках одним з головних завдань у відтворенні суспільних благ стала потреба збереження відповідної інфраструктури та недопущення її подальшої деградації.

Варто підкреслити й те, що перед проголошенням незалежності в Україні були створені сприятливі умови для гармонійного побутування людини, підґрунтям яких стало забезпечення належного рівня виробництва суспільних благ і задоволення попиту на них. В Україні впродовж 1960–1990-х років змінилася соціальна структура населення, чому сприяла післявоєнна відбудова вітчизняної економіки, індустріалізація, урбанізація тощо. Якщо у 1960 р. кількість робітників, службовців і колгоспників відповідно становила 7,9, 2,7 і 6,4 млн осіб, або 46,7, 15,8 і 37,5%, то у 1990 р. нараховувалося 13,4 млн робітників, 6,0 млн службовців і 3,5 млн колгоспників, або 58,5, 26,3, 15,2% відповідно [17, с. 52; 26, с. 240].

За цей період робітники перетворилися на провідну верству населення України, з точки зору етнічного складу вони були у переважній більшості українцями. В Україні також дуже зросла кількість фахівців з вищою і середньою спеціальною освітніми. Якщо у 1960 р. кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою, зайнятих у народному господарстві України, становила 1,7 млн осіб, то у 1990 р. вже – близько 7 млн осіб [17, с. 57; 26, с. 246].

Таблиця 3. Динаміка і структура доходів державного бюджету України у 1960–1990 рр.

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Доходи, млн крб з них:	7691	10223	13550	18763	24674	31978	36001	35925	35230	40257	45120
податок з обороту	1509	2273	2524	5150	8061	12257	12631	9493	11235	12603	12686
платежі державних підприємств і організацій з прибутку	2695	3999	6468	7600	9083	11452	13068	10293	10003	9988	10922
походний податок з кооперативних і суспільних підприємств і організацій	453	335	292	303	344	498	503	584	540	771	1189
державні позики, що реалізуються серед населення	5	18	49	46	51	84	100	131	128	133	224
державні податки з населення	592	761	1174	1580	2069	2462	2560	2630	2914	3488	4045
Доходи, % з них:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
податок з обороту	20,0	22,2	21,8	27,4	37,2	40,1	39,1	26,4	31,9	31,3	28,1
платежі державних підприємств і організацій з прибутку	35,7	39,1	56,0	40,5	41,9	37,5	40,4	28,7	28,4	24,8	24,2
походний податок з кооперативних і суспільних підприємств і організацій	6,0	3,3	2,5	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,9	2,6

Продовження табл. 3

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
державні позики, що реалізуються серед населення	1,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,5
державні податки з населення	7,8	7,4	10,2	8,4	9,6	8,1	7,9	7,3	8,3	8,7	9,0
Дефіцит державного бюджету, млн крб (- дефіцит / + профіцит)	25	28	172	427	450	221	389	636	852	652	1344
Доходи державного бюджету, у % до виробленого національного доходу	28,49	29,40	24,73	28,60	31,84	33,10	36,96	36,29	34,54	36,93	38,24
Видатки державного бюджету, у % до виробленого НД	28,39	29,30	24,41	28,00	31,26	32,87	36,56	35,60	33,70	36,33	37,10
Рівень дефіциту державного бюджету, у % до виробленого НД	0,10	0,10	0,32	0,6	0,58	0,23	0,4	0,69	0,84	0,60	1,14

Складено і розраховано на основі: [12, с. 671; 13, с. 541; 14, с. 518; 23, с. 445–446; 26, с. 251, 405–406].

Таблиця 4. Структура використання вільного часу робітниками і службовцями промисловості та колгоспниками

Показник	Робітники і службовці промисловості				Колгоспники			
	чоловіки		жінки		чоловіки		жінки	
	робочий день	вихідний день	робочий день	вихідний день	робочий день	вихідний день	робочий день	вихідний день
Вільний час, у % від загального бюджету	16,9	38,5	10,0	27,2	14,3	30,8	8,2	20,4
Вільний час, у тому числі:	100	100	100	100	100	100	100	100
Перегляд телепередач і прослуховування радіо	51,0	35,7	47,9	35,2	60,1	43,8	60,6	45,9
Читання газет, журналів і художньої літератури	16,9	14,1	12,5	10,7	14,1	13,7	9,4	10,2
Відвідування кіно, театрів, концертів, спортивних видовищ та ін.	2,8	6,5	4,9	9,4	4,4	5,9	3,4	5,8
Проголянки і заняття спортом	7,8	13,9	7,6	14,6	3,4	7,0	2,6	6,5
Навчання, підвищення кваліфікації та суспільна робота	4,1	1,1	7,6	2,0	1,9	0,9	2,6	1,0

Продовження табл. 4

Показник	Робітники і службовці промисловості				Колгоспники			
	чоловіки		жінки		чоловіки		жінки	
	робочий день	вихідний день	робочий день	вихідний день	робочий день	вихідний день	робочий день	вихідний день
Виховання дітей (приготування уроків, читання, бесіди, прогулянки та ігри з дітьми, відвідування батьківських зборів)	9,5	6,5	11,8	7,7	6,8	5,2	13,7	8,5
Любительські заняття	2,1	2,7	2,1	2,3	1,5	2,7	1,7	3,4
Примання гостей, відвідування рідних і знайомих, кав'ярень, ресторанів, інші види відпочинку	5,8	19,5	5,6	18,1	7,8	20,8	6,0	18,7

Складено і розраховано на основі: [31, с. 301–302].

Таблиця 5. Окремі показники інфраструктурного забезпечення виробництва суспільних благ в СРСР і УРСР у 1960–1990 рр.

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1987	1988	1989	1990
Структура неvirобничих основних фондів за галузями народного господарства в СРСР, % з них	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
житлового господарства	76,8	68,4	65,2	59,2	57,1	56,3	56,1	56,0	55,5	55,1
комунального господарства і побутового обслуговування	4,9	8,7	10,5	12,4	13,0	13,2	13,6	13,8	14,0	14,1
охорони здоров'я та освіти науки, культури та мистецтва, інших неvirобничих галузей	18,3	22,9	24,3	16,6	17,6	18,1	17,9	18,0	18,4	18,6
Кількість денних загальноосвітніх шкіл в СРСР, тис.	...	190,4	174,6	149	132	130	130	131	131	132
Кількість денних загальноосвітніх шкіл в Українській РСР, тис.	31,0	29,4	27,6	23,8	21,4	20,9	20,9	21,0	21,1	21,3
УРСР, у % від загальної кількості	...	15,4	15,8	16,0	16,2	16,1	16,1	16,0	16,1	16,1
Кількість вищих навчальних закладів в СРСР, од.	739	756	805	856	883	894	898	898	904	911
Кількість вищих навчальних закладів в Українській РСР, од.	135	132	138	142	147	146	146	146	147	149

Продовження табл. 5

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1987	1988	1989	1990
УРСР, у % від загальної кількості	18,3	17,5	17,1	16,8	16,6	16,3	16,3	16,3	16,3	16,4
Кількість середніх спеціальних учбових закладів в СРСР, од.	3328	3820	4223	4302	4383	4495	4508	4517	4539	4556
Кількість середніх спеціальних учбових закладів в Українській РСР, од.	595	697	760	730	727	731	734	737	738	742
УРСР, у % від загальної кількості	17,9	18,2	18,0	17,0	16,6	16,3	16,3	16,3	16,3	16,3
Кількість лікарняних закладів в СРСР, тис. од.	26,7	26,3	26,2	24,3	23,1	23,3	23,6	23,5	23,7	24,1
Кількість лікарняних закладів в Українській РСР, тис. од.	5,0	4,9	4,7	4,1	3,8	3,8	3,8	3,8	3,9	3,9
УРСР, у % від загальної кількості	18,7	18,6	17,9	16,9	16,5	16,3	16,1	16,2	16,5	16,2
Кількість лікарняних закладів, що надають амбулаторно-поліклінічну допомогу населенню в СРСР, тис. од.	...	36,7	37,5	35,6	36,1	39,1	40,8	41,3	42,8	43,9
Кількість лікарняних закладів, що надають амбулаторно-поліклінічну допомогу населенню в Українській РСР, тис. од.	7,1	6,0	6,4	6,0	5,9	6,3	6,5	6,5	6,8	6,9

Продовження табл. 5

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1987	1988	1989	1990
Кількість санаторіїв, закладів відпочинку і туристичних баз в СРСР, од.	...	8080	9167	11697	13141	15558	16138	16221	16026	15305
Кількість санаторіїв, закладів відпочинку і туристичних баз в Українській РСР, од.	...	853	1847	2737	2991	3436	3630	3640	3722	3779
УРСР, у % від загальної кількості	...	10,6	20,1	23,4	22,8	22,1	22,5	22,4	23,2	24,7
Кількість масових бібліотек в СРСР, тис. од.	135,7	127,1	128,0	131,4	132,0	134,1	134,1	133,7	133,7	133,1
Кількість масових бібліотек в Українській РСР, тис. од.	32,6	29,2	27,6	26,9	26,2	26,0	25,9	25,8	25,8	25,6
УРСР, у % від загальної кількості	24,0	23,0	21,6	20,5	19,8	19,4	19,3	19,3	19,3	19,2
Кількість клубних закладів в СРСР, тис. од.	128,6	127,0	134,0	135,1	137,9	137,9	138,2	137,1	136,3	134,6
Кількість клубних закладів в Українській РСР, тис. од.	28,5	26,0	25,8	25,9	26,1	25,8	25,5	25,4	25,3	25,1
УРСР, у % від загальної кількості	22,2	20,5	19,3	19,2	18,9	18,7	18,5	18,5	18,6	18,6
Кількість професійних театрів в СРСР, од.	501	501	547	570	604	636	658	694	713	747
Кількість професійних театрів в Українській РСР, од.	68	61	66	77	84	89	94	115	118	125
УРСР, у % від загальної кількості	13,6	12,2	12,1	13,5	13,9	14,0	14,3	16,6	16,5	16,7
Кількість музеїв в СРСР, од.	929	954	1144	1295	1526	1932	2121	2207	2311	2471

Продовження табл. 5

Показник	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1987	1988	1989	1990
Кількість музеїв в Українській РСР, од.	132	131	147	154	167	174	196	201	204	214
УРСР, у % від загальної кількості	14,2	13,3	12,8	11,9	10,9	9,0	9,2	9,1	8,8	8,7
Кількість кіноустановок в СРСР, тис. од.	103,3	145,4	157,0	154,1	152,6	152,2	153,0	151,0	147,8	140,7
Кількість кіноустановок в Українській РСР, тис. од.	19,7	26,3	28,8	27,8	27,7	28,3	28,4	28,2	27,8	27,2
УРСР, у % від загальної кількості	19,1	18,1	18,3	18,0	18,2	18,6	18,6	18,7	18,8	19,3

Складено і розраховано на основі: [11, с. 21; 13, с. 52; 14, с. 454; 17, с. 182; 186, 193, 196, 198, 202, 218; 18, с. 766, 803, 804, 806, 822; 19, с. 64; 22, с. 52; 23, с. 215; 219, 222, 224, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 256, 257, 261, 262, 288; 24, с. 68, 465, 500, 506, 519, 523, 524, 527, 541, 544; 25, с. 182, 278; 31, с. 182, 219, 229, 232, 235, 236, 238, 246, 274-275, 305, 307, 307-312].

Проте українці були недостатньо репрезентовані у вищій освіті. У 1960–1970 рр., на думку західних фахівців, значна частина української молоді діставала початкову і середню освіту на селі, де школи часто гіршої якості, й тому порівняно з росіянами, які виростили у містах, опинялася в невідповідному становищі під час конкуренції за місця в інститутах та університетах, також ще однією причиною є урядова політика, спрямована на те, щоб залучати українських фахівців до роботи за межами республіки [34, с. 458]. З одного боку це свідчить про потужний людський потенціал, який одержала Україна у спадок від СРСР після проголошення незалежності та його здатність забезпечити процвітання країни в майбутньому, але з іншого боку в українців атрофувалося почуття патріотизму та господаря власної землі, домінуючими стали безініціативність та господарська пасивність широких верств працюючих.

Для характеристики відтворювального процесу для суспільних благ необхідно звернути увагу на соціально-економічні умови розвитку, що сформувались у 1960–1990 рр., як в СРСР, так і в Україні. Оскільки вони є підґрунтям для належного наповнення СФС необхідними обсягами фінансових ресурсів і на цій основі здійснення виробництва суспільних благ. Згідно з даними табл. 6 в УРСР відбувалося зниження темпів приросту найголовніших макроекономічних показників, що вказувало на вичерпаність можливостей екстенсивного типу економічного зростання через дефіцитність економічних ресурсів. Зокрема, у 1950–1963 рр. понад половину зростання промислового випуску забезпечувалось додатковою зайнятістю робочої сили і капіталу, а іншої частини за рахунок збільшення у факторній продуктивності ресурсів – комбінованому випуску на одиницю робочої сили і капіталу [30, с. 44]. Згідно з даними статистики в економіці радянської України знижувалась фондовіддача, бо у 1971–1975 рр. середньорічні темпи її зростання становили 3,1%, у 1981–1985 рр. – вже 1,7%, у 1986 р. – 1,0% [26, с. 57]. Зниження фондовіддачі є свідченням низької ефективності інвестицій в основний капітал, що було спричинене значною розпорошеністю капі-

таловкладень по багатьом господарським об'єктам, повільними темпами освоєння, відсутністю належної дисципліни та культури господарювання. Від'ємні темпи приростів фондовіддачі в Україні доби СРСР також говорять і про повільне оновлення основного капіталу, використання застарілої техніки та технології. У 1986 р. в нашій країні ступінь зносу промислово-виробничих основних фондів становив 44,2%, у тому числі у металургійному комплексі – 53,9%, у промисловості будівельних матеріалів – 47,5%, у хімічній і нафтохімічній промисловості – 45,5% [26, с. 80].

Таблиця 6. **Середньорічні темпи приростів основних економічних показників розвитку в Україні за п'ятирічками, %**

Показник	1961–1965	1966–1970	1971–1975	1976–1980	1981–1985	1986 р. до 1985 р.
Валовий суспільний продукт	6,9	6,7	5,6	3,4	3,5	3,5
Вироблений національний дохід	7,0	6,7	4,6	3,4	3,7	2,7
Вся продукція промисловості	8,8	8,4	7,2	3,9	3,5	4,6
Валова продукція сільського господарства	...	3,2	3,0	1,6	0,5	2,2
Капітальні вкладення	5,2	6,8	6,4	2,1	3,1	10,0
Продуктивність суспільної праці	6,4	6,1	4,1	3,0	3,8	2,8
Реальні доходи на душу населення	...	5,8	3,8	3,2	2,7	2,2

Джерело: [26, с. 18].

За зниженням темпів приросту основних показників економічного та соціального розвитку в Україні у 1960–1990 рр. приховуються неоптимальна структура господарства, нерациональні методи управління економікою, низька мотивація праці робітників і затратний характер економіки. Зокрема, у 1966–1990 рр. поступово скорочувалась частка додаткового

продукту і оплати праці, а натомість збільшувались матеріальні затрати (табл. 7). Про зниження ефективності економіки УРСР у складі СРСР, труднощі у забезпеченні економічного зростання та наростання кризових явищ вказували такі відомі українські та зарубіжні вчені, як В. Геєць [3, с. 4–5], С. Губанов [4, с. 43–44], С. Злупко [7, с. 336–358], Б. Лановик [9, с. 201–212], С. Панчишин [5, с. 407–413, 471–474], О. Стефанишин [33, с. 65–74], В. Тарасевич [35, с. 38–39], А. Чухно [36, с. 127–129] та ін. Головними чинниками, що обумовили такі тенденції соціально-економічного розвитку, можна вважати існування монополізму державної форми власності та неконкурентний характер відносин між суб'єктами господарювання; ускладнення системи державного управління та її негнучкість, подальша орієнтація на екстенсивні методи господарювання та деформована структура української економіки.

Таблиця 7. Частка матеріальних затрат, оплати праці та додаткового продукту у валовому суспільному продукті України в 1966–1990 рр., %

Показник	1966	1972	1977	1979	1980	1985	1988	1989	1990
Матеріальні затрати	53,1	56,6	58,5	59,1	59,4	61,1	61,1	60,1	58,8
Оплата праці	24,7	22,7	21,6	21,6	21,4	20,3	20,0	21,0	23,3
Затрати загалом	77,8	79,3	80,1	80,7	80,8	81,9	81,1	81,5	82,1
Додатковий продукт	22,2	20,7	19,9	19,3	19,2	18,1	18,9	18,5	17,9
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: [35, с. 38–39].

Це є додатковим підтвердженням того, що в Українській РСР поступово погіршувалися умови для наповненості фінансовими ресурсами СФС у необхідних обсягах через наростання кризових явищ у реальному секторі економіки. Водночас в

Українській РСР робилися спроби подолання несприятливих тенденцій соціально-економічного розвитку на основі інтенсифікації зусиль у науково-технічній сфері. Водночас в Українській РСР робилися спроби подолання несприятливих тенденцій соціально-економічного розвитку на основі інтенсифікації зусиль у науково-технічній сфері. Зокрема, у 1970–1986 рр. науково-технічний прогрес (НТП) забезпечив підвищення результативності виробництва, на що вказують окремі показники технічного розвитку виробництва (табл. 8), річний економічний ефект від впровадження заходів по новій техніці у промисловості у розрахунку на 1 крб витрат у 1971–1985 рр. становив 0,59–0,68 крб, а чисельність умовно вивільнених працівників у промисловості України у 1971–1975 рр. – 511 тис. осіб, у 1976–1980 рр. – 575 тис. осіб, у 1981–1985 рр. – 597 тис. осіб [26, с. 33].

Таблиця 8. Деякі показники технічного рівня розвитку виробництва в Україні

Показник	1970	1980	1985	1986
Частка виробництва сталі, яка виплавляється прогресивними способами, в загальному виплавлянні сталі, %	29,0	39,3	43,8	45,0
Частка виробництва складних і концентрованих мінеральних добрив в загальному обсязі виробництва мінеральних добрив, %	49,1	67,7	77,9	81,1
Частка виробництва термопластів в загальному обсязі виробництва синтетичних смол і пластичних мас, %	...	51,7	61,3	59,4
Темпи зростання виробництва засобів обчислювальної техніки і запасних частин до неї				
1970 = 1	1	11	21	23
1980 = 1			1,9	2,1

Джерело: [26, с. 31].

Проте здобутки НТП впроваджувалися достатньо повільними темпами, що стало причиною прогресуючого «старіння» основних фондів протягом останньої третини ХХ ст. та зниження показників їх ефективності [28, с. 583]. Це, на нашу

думку, означає, що для НТП притаманним стало відставання темпів умовної економії праці від витрат, що пов'язані із його заходами. Водночас парадокс ситуації полягав у тому, що у спадок нашій країні перейшов потужний науково-технічний потенціал і одні з найпередовіших технологій у таких галузях, як авіабудування, космособудування, військово-промислове виробництво.

Проте Україна успадкувала у переважній більшості застарілу техніко-технологічну базу виробництва та «соціалістично» перетворене навколишнє природне середовище. Так, добування корисних копалин відбувалося в обсягах, що значно перевищували потреби економіки Української РСР, і на 1991 р. нафти видобувалося у 3 рази менше, ніж у 1960 р., вугілля та природного газу – у 2,6 рази менше [обчислено на основі: 7, с. 351–352]. виправити становище було складно, оскільки державні капіталовкладення на охорону природи та раціональне використання природних ресурсів хоча збільшувались (табл. 9), але повільно. Якщо у 1980 р. частка державних капіталовкладень на охорону та раціональне використання природних ресурсів становила 1,08% видаткової частини зведеного державного бюджету України, у 1985 р. – вже 1,04%, то у 1990 р. – 0,71% [розраховано на основі: 17, с. 233, 446–447].

При такому стані справ у природоохоронній діяльності не можна сподіватися на покращення якості довкілля та життя населення в Україні. Зокрема, у 1990 р. кожний п'ятий міський житель України проживав в одному з 14 міст, а саме Горлівці, Дзержинську, Дніпропетровську, Донецьку, Запоріжжі, Кривому Розі, Луганську, Макіївці, Маріуполі, Одесі, Рубіжному, Северодонецьку, Слав'янську, які визначені природоохоронними органами країни як найзабрудненіші [17, с. 232]. Для виробництва суспільних благ це є свідченням того, що поступово скорочувалися потенційні можливості їх продукування на фізичному рівні, адже такий економічний ресурс як земля є вихідним чинником будь-якої діяльності. Крім того, це вказує і на те, що потрібно більше уваги приділяти задоволенню попиту на таке суспільне благо як чисте навколишнє природне сере-

довище, що є основою побутування людини і суспільства та передумовою надання інших видів суспільних благ.

Таблиця 9. Державні капітальні вкладення на охорону природи та раціональне використання природних ресурсів України, у порівняних цінах, млн крб

Показники	1976–1980		1981–1985		1986–1990		У тому числі у 1990 р.
	всього	у середньому за рік	всього	у середньому за рік	всього	у середньому за рік	
Заходи з охорони природи і раціонального використання природних ресурсів, у тому числі:	1769	354	1925	385	2322	464	459
на охорону та раціональне використання водних ресурсів	1391	278	1373	275	1437	287	278
на охорону атмосферного повітря	145	29	91	18	138	28	36
на охорону та раціональне використання земель	193	39	291	58	395	79	91
на охорону надр і раціональне використання мінеральних ресурсів	18	4	84	17	272	54	45

Складено і розраховано на основі: [17, с. 233; 28, с. 394].

На цьому тлі непривабливою виглядала ситуація із економічним становищем населення. У 1961–1985 рр. скорочення темпів приросту виробленого НД позначилося і на темпах

приросту реальних доходів населення (табл. 6) в Україні. Якщо зменшуються темпи приросту виробленого НД, то покращення рівня життя населення відбувається дуже повільно і має здебільшого номінальний характер. Про незадовільне економічне становище населення України впродовж останніх двадцяти років, що передували проголошенню незалежності, свідчить той факт, що за виробленим НД на душу населення наша країна посідала 5–8 місця у СРСР [7, с. 354–355]. За цим показником Україну випереджали Білорусія, Естонія, Латвія, Литва, Російська Федерація. Це як у дзеркалі відображає тенденції, що склалися із виплатами із СФС.

Про економічне становище населення свідчить середньомісячна грошова заробітна плата робітників, службовців і колгоспників. У 1960–1990 рр. середньомісячна заробітна плата робітників і службовців в Україні збільшилася від 78,3 крб до 247,3 крб. Проте, незважаючи на зростання середньомісячної грошової заробітної плати, впродовж 1960–1990 рр. економічне становище населення в Україні залишалося незадовільним. Рівень оплати праці в Україні був нижчим за середні показники по СРСР (табл. 10). За рівнем життя Україна у 1960–1990 рр. відставала від високорозвинених країн світу. Наприклад, у 1982 р. кошик звичайних щотижневик заупок, для оплати якого у Вашингтоні потрібно працювати 18 годин, у Києві коштував близько 53 годин праці [34, с. 458].

Таблиця 10. Економічне становище населення України у 1988 році

Показник	Україна	Російська Федерація	СРСР
Середньомісячна грошова заробітна плата робітників і службовців, крб	200	235	220
Середньомісячна оплата праці колгоспників у суспільному господарстві, крб	168	200	182
Загальний обсяг роздрібного товарообороту державної та кооперативної торгівлі, на душу населення, крб	1213	1408	1282
Капітальні вкладення в житлове будівництво на одного жителя, крб	94	145	124

Джерело: [29, с. 256].

Висновки. Ситуація із наданням населенню суспільних благ в нашій країні у цей період виглядала досить суперечливо. Наш аналіз виявив, що одним з найважливіших джерел забезпечення населення суспільними благами були СФС, а підґрунтям – дія основного економічного закону соціалізму. Модель надання суспільних благ передбачала врахування державою потреб та інтересів людей через систему централізованих методів управління та планування, а її ресурсною базою стали відрахування підприємств, організацій і населення. В адміністративно-командній системі господарювання згадана модель поступово втрачала ознаки гнучкості і динамічності, що зумовлене монополізмом державної власності, централізмом системи ухвалення рішень, зниженням ефективності і диспропорціями розвитку економіки України у 1960–1990 рр.

Водночас можна відзначити і здобутки в охопленні населення суспільними благами. Наша країна успадкувала від колишнього СРСР розгалужену мережу закладів освіти, культури, охорони здоров'я тощо, що дозволяє належним чином задовольняти потреби населення у відповідних видах суспільних благ і тим самим сприяти поліпшенню якості людського потенціалу. Основна суперечність полягала у тому, що, з одного боку, створювалися передумови для появи потужного освітнього, наукового, інноваційного, культурного потенціалів, з іншого – Україна доби СРСР поступово позбавлялася своїх культурних традицій, мистецтва і мови, що призвело до втрати національної самоідентифікації, бездуховності, нігілізму, перетворення на зону екологічного лиха.

До найважливіших чинників трансформації відтворювального процесу для суспільних благ у зв'язку із формуванням ринкової економічної системи в Україні можна зарахувати: переосмислення теоретико-методологічної парадигми продукування суспільних благ через перехід до нових засад господарювання; ненадійність бази формування доходної частини бюджету як умови забезпечення виробництва суспільних благ необхідними фінансовими ресурсами; стагнаційний характер економічного і соціального розвитку, що призвів до погіршення

умов побутування людей; перебудова системи взаємовідносин між державою, як головним виробником суспільних благ, та їх споживачами, підґрунтям яких є реформування відносин власності та здійснення кардинальних інституційних перетворень.

1. Актуальные вопросы экономической теории / [Н.А. Гребнев, В.Н. Николенко, А.С. Мельник, В.А. Сизоненко, А.А. Чухно, И.П. Яровой и др.] ; под ред. А.А. Чухна. – К. : Вища школа, 1985. – 263 с.
2. Ачаркан В.А. Общественные фонды потребления в СССР / В.А. Ачаркан, В.Г. Кряжев. – М. : Изд-во «Экономика», 1972. – 65 с.
3. Геєць В. Відтворювальний аспект реформування економіки України / В. Геєць // Економіка України. – 1992. – № 4. – С. 4–12.
4. Губанов С. «Косыгинская реформа»: итоги и уроки / С. Губанов // Экономист. – 2004. – № 4. – С. 42–51.
5. Економіка України: 10 років реформ / [З. Ватаманюк, А. Стасишин, С. Панчишин, Н. Холод, І. Шегинський] ; за ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 481 с.
6. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / [під ред. Р. Дяківа]. – К. : Міжнар. економічна фундація, 2000. – 705 с.
7. Злупко С. Економічна історія України : навч. посібник / С. Злупко. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
8. История экономических учений : (современный этап) : учебник / [В.С. Афанасьев, Р.И. Капелюшников, Р.М. Нуреев, А.Г. Худоркомов и др.] ; под общ ред. А.Г. Худоркомова. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 733 с.
9. Лановик Б.Д. Економічна історія України і світу : навч. посібник / Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович. – Тернопіль : Збруч, 2002. – 477 с.
10. Налоги с населения / [Е.А. Авдошина; С.Н. Дырдов, В.А. Тур] ; под ред. В.А. Тура. – М. : Финансы и статистика, 1986. – 175 с.
11. Народне господарство Української РСР в 1960 році: Статистичний щорічник / ЦСУ УРСР. – К. : Статистика, 1961. – 555 с.
12. Народне господарство Української РСР в 1965 році: Стат. щорічник / ЦСУ УРСР. – К. : Статистика, 1966. – 715 с.
13. Народне господарство Української РСР в 1970 році: Стат. щорічник / ЦСУ УРСР. – К. : Статистика, 1971. – 565 с.

14. Народне господарство Української РСР в 1975 році: Стат. щорічник / ЦСУ УРСР. – К. : Статистика, 1976. – 539 с.
15. Народне господарство Української РСР в 1985 році: Стат. щорічник / ЦСУ УРСР. – К. : Техніка, 1986. – 398 с.
16. Народне господарство Української РСР в 1987 році: Стат. щорічник / Держкомстат УРСР. – К. : Техніка, 1988. – 463 с.
17. Народне господарство Української РСР в 1990 році: Стат. щорічник / Мін-во статистики УРСР. – К. : Техніка, 1991. – 496 с.
18. Народное хозяйство СССР в 1960 году: Статистический ежегодник / ЦСУ СССР. – М. : Статистика, 1961. – 943 с.
19. Народное хозяйство СССР в 1965 году: Стат. ежегодник / ЦСУ СССР. – М. : Статистика, 1966. – 910 с.
20. Народное хозяйство СССР в 1970 году: Стат. ежегодник / ЦСУ СССР. – М. : Статистика, 1971. – 823 с.
21. Народное хозяйство СССР в 1980 году: Стат. ежегодник / ЦСУ СССР. – М. : Финансы и статистика, 1981. – 583 с.
22. Народное хозяйство СССР в 1987 году: Стат. ежегодник / Госкомстат СССР. – М. : Финансы и статистика, 1988. – 736 с.
23. Народное хозяйство СССР в 1990 году: Стат. ежегодник / Госкомстат СССР. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 752 с.
24. Народное хозяйство СССР. 1922–1982: Юбилейный стат. ежегодник / ЦСУ СССР. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 642 с.
25. Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году: Стат. ежегодник / ЦСУ УССР. – К. : Техніка, 1981. – 384 с.
26. Народное хозяйство Украинской ССР: Юбилейный стат. ежегодник. – К. : Техніка, 1987. – 455 с.
27. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовський, Е.Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 479 с.
28. Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс / [Л.П. Горкіна, С.О. Біла, В.В. Небрат та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.П. Горкіної ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 760 с.
29. Савченко О. Баланс незалежності: Хроніка економічних реформ (1989–2005) / О. Савченко. – К. : Критика, 2006. – 253 с.
30. Советская экономика 1947–1991 гг. по аналитике ЦРУ // Экономист. – 2004. – № 12. – С. 42–57.
31. Социальное развитие СССР. Статистический сборник / Госкомстат СССР. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 398 с.

32. Социальные ресурсы и социальная политика / [С.С. Шаталин, Ю.А. Левада, Е.В. Устюжанина и др.] ; отв. ред. и автор введения С.С. Шаталин. – М. : Наука, 1990. – 272 с.
33. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України : монографія / О.В. Стефанишин. – Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315 с.
34. Субтельний О. Історія України / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 720 с.
35. Тарасевич В. Эффективность национальной экономики / В. Тарасевич // Экономика Украины. – 1993. – № 5. – С. 34–45.
36. Чухно А.А. Методологические проблемы политической экономии социализма / А.А. Чухно. – К. : Вища шк., 1988. – 391 с.

Транслітерований список джерел

1. Aktual'nye voprosy ekonomicheskoi teorii / [N.A. Grebnev, V.N. Nikolenko, A.S. Mel'nik, V.A. Sizonenko, A.A. Chukhno, I.P. Yarovoi i dr.] ; pod red. A.A. Chukhna. – K. : Vishcha shkola, 1985. – 263 s. [in Russian]
2. Acharkan V.A. Obshchestvennye fondy potrebleniya v SSSR / V.A. Acharkan, V.G. Kryazhev. – M. : Izd-vo «Ekonomika», 1972. – 65 s. [in Russian]
3. Geiets V. Vidtvoryuvanii aspekt reformuvannya ekonomiky Ukrainy / V. Geiets // Ekonomika Ukrainy. – 1992. – № 4. – S. 4–12. [in Ukrainian]
4. Gubanov S. «Kosygin'skaya reforma»: itogi i uroki / S. Gubanov // Ekonomist. – 2004. – № 4. – S. 42–51. [in Russian]
5. Ekonomika Ukrainy: 10 rokiv reform / [Z. Vatamanyuk, A. Stasyshyn, S. Panchyshyn, N. Kholod, I. Shegynskiy] ; za red. Z. Vatamanyuka ta S. Panchyshyna. – Lviv : Vydav. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2001. – 481 s. [in Ukrainian]
6. Entsyklopediya biznesmena, ekonomista, menedzhera / [pid red. R. Dyakiva]. – K. : Mizhnar. ekonomichna fundatsiya, 2000. – 705 s. [in Ukrainian]
7. Zlupko S. Ekonomichna istoriya Ukrainy : navch. posibnyk / S. Zlupko. – K. : Znannya, 2006. – 367 s. [in Ukrainian]
8. Istoriya ekonomicheskikh uchenii : (sovremenniy etap) : uchebnik / [V.S. Afanas'ev, R.I. Kapelyushnikov, R.M. Nureev, A.G. Khudorko-

- mov i dr.] ; pod obshch red. A.G. Khudorkomova. – M. : INFRA-M, 1999. – 733 s. [in Russian]
9. Lanovik B.D. Ekonomichna istoriya Ukrainy i svitu : navch. posibnyk / B.D. Lanovik, M.V. Lazarovych. – Ternopil : Zbruch, 2002. – 477 s. [in Ukrainian]
10. Nalogi s naseleniya / [E.A. Avdoshina; S.N. Dyrlov, V.A. Tur] ; pod red. V.A. Tura. – M. : Finansy i statistika, 1986. – 175 s. [in Russian]
11. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1960 rotsi: Statystychni shchorichnyk / TsSU URSR. – K. : Statystyka, 1961. – 555 s. [in Ukrainian]
12. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1965 rotsi: Stat. shchorichnyk / TsSU URSR. – K. : Statystyka, 1966. – 715 s. [in Ukrainian]
13. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1970 rotsi: Staty. shchorichnyk / TsSU URSR. – K. : Statystyka, 1971. – 565 s. [in Ukrainian]
14. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1975 rotsi: Stat. shchorichnyk / TsSU URSR. – K. : Statystyka, 1976. – 539 s. [in Ukrainian]
15. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1985 rotsi: Staty. shchorichnyk / TsSU URSR. – K. : Tekhnika, 1986. – 398 s. [in Ukrainian]
16. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1987 rotsi: Stat. shchorichnyk / Derzhkomstat URSR. – K. : Tekhnika, 1988. – 463 s. [in Ukrainian]
17. Narodne gospodarstvo Ukrainskoi RSR v 1990 rotsi: Stat. shchorichnyk / Min-vo statystyky URSR. – K. : Tekhnika, 1991. – 496 s. [in Ukrainian]
18. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1960 godu: Statisticheskii ezhegodnik / TsSU SSSR. – M. : Statistika, 1961. – 943 s. [in Russian]
19. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1965 godu: Stat. ezhegodnik / TsSU SSSR. – M. : Statistika, 1966. – 910 s. [in Russian]
20. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1970 godu: Stat. ezhegodnik / TsSU SSSR. – M. : Statistika, 1971. – 823 s. [in Russian]
21. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1980 godu: Stat. ezhegodnik / TsSU SSSR. – M. : Finansy i statistika, 1981. – 583 s. [in Russian]
22. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1987 godu: Stat. ezhegodnik / Goskomstat SSSR. – M. : Finansy i statistika, 1988. – 736 s. [in Russian]

-
23. Narodnoe khozyaistvo SSSR v 1990 godu: Stat. ezhegodnik / Goskomstat SSSR. – M. : Finansy i statistika, 1991. – 752 s. [in Russian]
 24. Narodnoe khozyaistvo SSSR. 1922–1982: Yubileinyi statisticheskii ezhegodnik / TsSU SSSR. – M. : Finansy i statistika, 1982. – 642 s. [in Russian]
 25. Narodnoe khozyaistvo Ukrainskoi SSSR v 1980 godu: Statisticheskii ezhegodnik / TsSU USSR. – K. : Tekhnika, 1981. – 384 s. [in Russian]
 26. Narodnoe khozyaistvo Ukrainskoi SSSR: Yuvileinyi stat. ezhegodnik. – K. : Tekhnika, 1987. – 455 s. [in Russian]
 27. *Raizberg B.A.* Sovremennyyi ekonomicheskii slovar' / B.A. Raizberg, L.Sh. Lozovs'kii, E.B. Starodubtseva. – M. : INFRA-M, 1998. – 479 s. [in Russian]
 28. Retrospektyva rynkovykh peretvoren v Ukraini: suchasnyi diskurs / [L.P. Gorkina, S.O. Bila, V.V. Nebrat ta in.] ; za red. d-ra ekon. nauk L.P. Gorkinoi ; NAN Ukrainy ; In-t ekon. ta prognozuv. – K., 2010. – 760 s. [in Ukrainian]
 29. *Savchenko O.* Balans nezalezhnosti: Khronika ekonomichnykh reform (1989–2005) / O. Savchenko. – K. : Krytyka, 2006. – 253 s. [in Ukrainian]
 30. Sovetskaya ekonomika 1947–1991 gg. po analitike TsRU // Ekonomist. – 2004. – № 12. – S. 42–57. [in Russian]
 31. Sotsial'noe razvitie SSSR. Statisticheskii sbornik / Goskomstat SSSR. – M. : Finansy i statistika, 1990. – 398 s. [in Russian]
 32. Sotsial'nye resursy i sotsial'naya politika / [S.S. Shatalin, Yu.A. Levada, E.V. Ustyuzhanina i dr.] ; otv. red. i avtor vvedeniya S.S. Shatalin. – M. : Nauka, 1990. – 272 s. [in Russian]
 33. *Stefanyshyn O.V.* Lyudskyyi potentsial ekonomiky Ukrainy : monografiya / O.V. Stefanyshyn. – Lviv : Vydav. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2006. – 315 s. [in Ukrainian]
 34. *Subtelnyi O.* Istoriya Ukrainy / O. Subtelnyi. – K. : Lybid, 1991. – 720 s. [in Ukrainian]
 35. *Tarasevych V.* Efektyvnist natsionalnoi ekonomiky / V. Tarasevych // Ekonomika Ukrainy. – 1993. – № 5. – S. 34–45. [in Ukrainian]
 36. *Chukhno A.A.* Metodologicheskie problemy politicheskoi ekonomii sotsializma / A.A. Chukhno. – K. : Vishcha shk., 1988. – 391 s. [in Russian]

Одержано 30.05.2013.